

Таким чином, злочинність проявляється у все більш організованих формах, активно протистоїть соціальному та правовому впливу на неї з боку держави та правоохоронних органів. Вона сама часто переходить до наступу, та все більш активно протидіє розкриттю та розслідуванню злочинів.

Таким чином, виділені нами особливості злочинної діяльності з підготовки до вчинення та приховування злочину, а також криміналістична класифікація такої підготовчої діяльності необхідно враховувати у розробці методик розслідування окремих категорій (видів, груп) злочинів. Криміналістичний аналіз діяльності з підготовки до вчинення та приховування злочинів є основою для розробки відповідних рекомендацій з виявлення та запобігання підготовчим діям до задуманих злочинів.

Знання про сутність, цілеспрямованість і структуру зазначеної діяльності має й важливе практичне значення, оскільки може сприяти правильній побудові версій про різні обставини злочину, в тому числі вказувати на мету, об'єкт, характер, спосіб вчинення задуманого злочину, на коло його учасників, ступінь організованості злочинної групи, а також професіоналізм злочинців.

Література

1. Зуйков Г. Г. О способе совершения и способе сокрытия преступления // Оптимизация расследования преступлений: Сб. науч. тр. — Иркутск, 1982. — С. 56–64.
2. Тищенко В. В. Корисливо-пасильницькі злочини: криміналістичний аналіз: Монографія. — О.: Юрид. д-ра, 2002. — 360 с.
3. Моисеев И. Я. Понятие и виды инсценировок как способа маскировки хищения // Оптимизация расследования преступлений: Сб. науч. тр. — Иркутск, 1982. — С. 78–84.
4. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.): Монография. — К., 2002. — 268 с.

УДК 343.985:343.37:349.41

М. М. Пахович

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

Успіх розслідування будь-якого злочину в багатьох випадках визначається умінням слідчого проникнути не тільки в кримінально-правову, але і в криміналістичну його сутність. Правильно зрозуміти криміналістичну сутність скоєного злочину слідчий може лише за певних умов. Для цього він повинен мати уяву про типові криміналістично значимі риси злочинної діяльності для конкретного злочину, а також уміння цілеспрямовано виявляти необхідну для цього криміналістичну інформацію в кожному конкретному злочині та зіставляти її з криміналістичною характеристикою відповідного виду злочину [1].

Одним із таких видів злочинів є злочини, пов'язані із земельними відносинами.

© М. М. Пахович, 2008

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Таке положення закріплено у ст. 14 Конституції України та у ст. 1 Земельного кодексу України.

Актуальність питання щодо земельних відносин та особливо самовільного зайняття земельних ділянок в Україні та перспективи їх розвитку свідчить про те, що це питання неодноразово було предметом розгляду на засіданнях уряду та Ради національної безпеки і оборони України [2].

Тому, Законом України від 11 січня 2007 р. № 578-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» (далі — Закон № 578-V) Кримінальний кодекс України (далі — КК) було доповнено ст. 197¹, що має назву «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». У ній йдеться про два самостійні (хоч і пов'язані між собою) злочини — самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику (ч. 1), і самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (ч. 3).

Запровадження цих кримінально-правових заборон є формою державного реагування на відповідні порушення земельного законодавства, які нині в Україні стали масовим явищем [3].

Статтею 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» самовільне зайняття земельної ділянки визначено як будь-які дії, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними [4].

У дослідженні основних положень методики розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці поряд з аналізом слідчої практики необхідно керуватися вченням про криміналістичну характеристику злочину. З огляду на це справедливим можна вважати твердження більшості криміналістів, що «криміналістична характеристика — основа побудови методики розслідування», яка має суттєве значення для вирішення широкого кола вузлових питань теорії та практики розкриття злочинів, оскільки від неї залежить доказування події.

О. Н. Колесниченко і В. О. Коновалова, зокрема, запропонували таке її визначення: «криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, які відбивають закономірні зв'язки між ними і служать побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів» [5, 16].

Однак досліджуване поняття «криміналістична характеристика» і на сьогодні є дискусійним, і в літературі існують різноманітні думки щодо нього. Як показав аналіз робіт попередніх років (Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова, Н. П. Яблокова та ін.), сутність її визначення майже не відрізняється від наведеного вище. Отже, зауваження Р. С. Белкіна про те, що «роботи останнього часу, не-

зважаючи на пропозиції, що містяться в них, про зміни у визначенні та структурі криміналістичної характеристики, уявлення про неї істотно не змінюють», є цілком справедливим [6, 172–182].

Таким чином, у загальній структурі криміналістичної характеристики можна виділити такі елементи криміналістичної характеристики самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці: 1) дані про суб'єкт (суб'єкти) злочину (злочинної діяльності); 2) дані про цілі та мотиви діяльності по вчиненню злочинів; 3) дані про об'єкти злочинного посягання; 4) дані, що характеризують обстановку, у якій проходить процес злочинної діяльності; 5) дані про процес (механізм) злочинної діяльності, а також про утворені при цьому сліди [7, 60].

Суб'єкт даного виду злочину є загальним, тобто це може бути як звичайна фізична особа, тобто будь-який громадянин України, так і службова особа, яка через займану посаду наділена організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями. Службовими особами щодо даного виду злочину можуть бути голови фермерських господарств, керівники підприємств, установ, організацій, які організували самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво.

Особистісні якості злочинця в більшій чи меншій мірі можуть обумовлювати вибір мети та мотиву вчинення злочину.

Кримінальним законодавством сприймається визначення мотиву як спонукання, яким керувалась особа при вчиненні злочину. Таке поняття мотиву має і криміналістичне значення.

Найбільш поширеним мотивом виступають інтереси злочинців, які тісно пов'язані з метою злочину. Мотив не є метою, але він приводить до її вибору, постановки. При вчиненні самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, винна особа усвідомлює відсутність у неї права на конкретну земельну ділянку (права здійснювати будівельні роботи), однак прагне її захопити (збудувати на ній будівлю, споруду або будь-яким іншим способом користатися властивостями земельної ділянки для досягнення своїх власних та корисних цілей).

Дані про мотив і мету злочину можуть дати інформацію не тільки про особу, що його вчинила, а й пояснити вибір об'єкта злочинного посягання.

Об'єктом (предметом) злочинного посягання за ст. 197-1 КК України є кримінальне правове поняття, яке можна визначити як право власності на землю (право користування землею), а злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197¹ КК, — як встановлений законодавством порядок будівництва на земельних ділянках відповідних об'єктів (будівель та споруд). Додатковим об'єктом вказаних злочинів виступає правомірна управлінська діяльність державних і самоврядних органів у галузі земельних та архітектурно-будівельних відносин.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК, виступає не земля у значенні одного з елементів довкілля — верхнього шару земної поверхні, що виконує поселенську, економічну, екологічну та інші життєзабезпечуючі функції, а конкретна земельна ділянка, якою згідно зі ст. 79 ЗК треба розуміти частину

земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Таким чином, юридичними ознаками земельної ділянки як об'єкта права власності та як предмета розглядуваного злочину визнаються: 1) її виокремлення в аспекті землевпорядкування за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорій земельного фонду країни; 2) визначення правового титулу належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї [8, 213].

Також, важлива криміналістична інформація щодо конкретного злочину міститься в обстановці скоєння злочину. Подія злочину (у всіх його фазах), безпосередньо передуюча йому підготовка і відповідно діяльність після скоєння злочину проходять в конкретних обставинах місця, часу, часу доби та ін. Вказані умови складаються незалежно від волі учасників злочинної події і в основному характеризують ряд факторів, що називаються обстановкою скоєння злочину, яка в криміналістичному аспекті розуміється як система різного роду взаємодіючих між собою процесів, які характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників протиправного діяння, психологічні зв'язки між ними та інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини скоєння злочину.

Обстановкою для даного виду злочину може бути збіг певного роду обставин та факторів, які у своїй сукупності підштовхують особу на вчинення певних злочинних дій та у своїй суті можуть принести їй певні матеріальні блага. Наприклад: зайняття головою фермерського господарства суміжної земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка належить до земель запасу певної адміністративно-територіальної одиниці і довгий час не використовується з метою вирощування сільськогосподарських культур та в подальшому отримання додаткового прибутку. Або, наприклад, директор торговельного містечка (ринку), знаючи про межі земельної ділянки, виділеної міською радою для здійснення торговельної діяльності, організовує будівництво торгових кіосків на земельних ділянках, які використовуються під стихійну торгівлю, та потім здає їх в оренду суб'єктам підприємницької діяльності та отримує за це ринковий збір та інші додаткові платежі.

Також важливою ознакою обстановки злочинної діяльності є те, що вона сукупністю всіх своїх факторів, які склалися в даний період часу, впливає на спосіб скоєння злочину.

Стаття 19 Земельного кодексу України землі України за основним цільовим призначенням поділяє на такі категорії: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісового фонду; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [9].

Тому залежно від категорії земель вирізняється і спосіб скоєння злочину. Дані про спосіб скоєння злочину в криміналістичному розумінні становлять один із самих важливих елементів аналізуючої структурної системи криміналістичної характеристики. Спосіб скоєння злочину належить до об'єктивної сторони складу злочину і тому включається в його кримінально-правову характеристику. Належить він і до характеристики предмета доказування, тобто має і процесуальний зміст. Але він також має вирішальне значення і для криміналістичної методики, оскільки є базою для побудови як загальних, так і окремих версій, в цій ролі впливає на визначення напрямків розслідування та інших питань розкриття і розслідування злочину. Тому він, без сумніву, повинен бути включений до змісту криміналістичної характеристики.

Залежно від категорії земель спосіб скоєння злочину може бути таким:

1) для земель сільськогосподарського призначення — встановлення межових знаків, проведення сільськогосподарських робіт (оранка, засівання, збирання урожаю, зняття верхнього шару ґрунту);

2) для земель житлової та громадської забудови, оздоровчого та рекреаційного призначення — знищення зелених насаджень, риття котловану, будівництво фундаменту та огороження парканом, бетонування земельної ділянки, облаштування торгового містечка, самовільне будівництво гаражів та будь-яких інших споруд;

3) для земель історико-культурного призначення — проведення незаконних археологічних розкопок, розриття курганів та в подальшому їх використання як земель сільськогосподарського призначення;

4) для земель лісового фонду — незаконне знесення зелених насаджень (полезахисних смуг, лісових масивів) та використання в подальшому земель для будівництва приватних будинків та інших капітальних споруд;

5) для земель водного фонду — видобування корисних копалин, розорювання земель в т.ч. з метою садівництва та огородництва, самовільне будівництво будь-яких споруд та стоянок тощо.

Опис способів скоєння злочинів полягає не тільки в описі дій, за допомогою яких досягаються цілі злочинного посягання, але і в описі механізму скоєння злочину та типових наслідків того чи іншого способу, тобто залишених ним слідів його застосування, категорії земельної ділянки та місця її розташування.

Таким чином, механізм (процес) злочину являє собою сукупність дій суб'єкта з підготовки, вчинення і приховування злочину в їх просторово-часовій послідовності і зв'язку з об'єктом посягання, мотивами і цілями злочинця, з іншими особами (співучасниками, свідками), обстановкою, а також з результатами-наслідками таких дій.

Механізм скоєння злочину характеризує на відміну від відомостей про спосіб його скоєння не якісну, а послідовну, технологічну сторону злочинного діяння [1, 41].

Механізм скоєння злочинів при самовільному зайнятті земельних ділянок можна визначити як систему активних дій, що складається з трьох частин (фаз): 1) підготовка до скоєння злочину (вибір земельної ділянки та місця її

розташування, планування своїх дій, підготовка транспортних засобів та будівельної техніки, необхідних для початку робіт, та пошук робочої сили); 2) безпосереднє скоєння злочину (знесення зелених насаджень та огороження ділянки; виставлення охорони, яка перешкоджає власнику земельної ділянки чи землекористувачеві здійснювати свої права на землю; вирощування сільськогосподарських культур; видобування корисних копалин; розміщення товарів, техніки і будівельних матеріалів; риття котловану та будівництво фундаменту; зняття родючого шару ґрунту тощо); 3) діяльність після скоєння злочину (досягнення поставленої цілі після використання або зайняття земельної ділянки: збирання урожаю, видобування корисних копалин, зняття ґрунтового покриву, завершення будівництва та ін.).

Елементи механізму самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва залишають різного роду сліди, які можуть бути виявлені при криміналістичному аналізі злочину в процесі розслідування. Сліди злочину при самовільному зайнятті земельної ділянки та самовільному будівництві можуть виявлятися у таких формах: 1) у вигляді заяв громадян про виявлене порушення; 2) у вигляді актів реагування контролюючих органів (Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель — Держземінспекція, Державної екологічної інспекції, Інспекції державного архітектурного та будівельного контролю); 3) у вигляді фіксації факту технічними засобами.

Також необхідно зазначити, що будь-які дії злочинця при скоєнні злочину або при його підготовці направлені на приховування самого злочину, що значно утруднює розкриття злочинів, може вивести розслідування на помилковий шлях. Потрібно мати на увазі і те, що приховуванню злочину сприяють не тільки дії самого злочинця, але і дії чи бездіяльність інших осіб: родичів, друзів, близьких, державних службовців чи інших осіб, що погодились сприяти приховуванню злочину [7, 75]. Найбільш типовими способами приховування вказаних злочинів є внесення неправдивих даних та підроблення офіційних документів та печаток різних державних установ.

Як приклад можна назвати складення та видачу завідомо неправдивих державних актів на право постійного користування або право приватної власності, підроблення завідомо неправдивих рішень сесій сільських, селищних рад або розпоряджень голів державних адміністрацій про передачу певної земельної ділянки у оренду.

Також це може бути виготовлення головою фермерського господарства або керівником іншого сільськогосподарського підприємства завідомо неправдивого договору оренди земельної ділянки, начебто укладеного з районною державною адміністрацією, та його незаконна державна реєстрація.

Також однією із форм слідів приховування даного злочину можуть бути дії певних осіб, спрямовані на ухилення від розслідування (зникнення, відїзд із місця проживання), а також протидія розслідуванню (тиск на слідчого, погрози звільненням, інсценування викрадення фінансових, установчих та бухгалтерських документів із автомобіля в людному місці).

Доказову інформацію може також мати поведінка злочинця, яка може ви-

ражатися у продажі будинку, збудованого на самовільно зайнятій земельній ділянці добросовісним покупцем або фіктивним підприємством.

Аналізуючи вищевказане, можна зробити висновок, що введення в дію законодавцем ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» є результатом численних порушень земельного законодавства, що в світлі актуальності питання реалізації земельної реформи в Україні та подальшого розвитку земельних відносин потребує додаткового кримінально-правового та криміналістичного вивчення та узагальнення, що в свою чергу позитивно вплине на зменшення рівня злочинних дій і дасть змогу органам досудового слідства мати повне уявлення про криміналістичну характеристику та напрацювати практику проведення досудового слідства по даній категорії кримінальних справ.

Література

1. Криміналістика: Учебник / Отв. ред. П. П. Яблоков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2000. — 35 с.
2. Черпінков В. Додержання земельного законодавства — один з пріоритетів прокурорського пагляду // Вісник прокуратури. — 2008. — № 6.
3. Дуров О. В., Мельник М. І. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 12.
4. Про державний контроль за використанням та охоропою земель: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39.
5. Колесниченко А. П., Коповалова В. В. Криміналістическая характеристика преступлений. — Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1985.
6. Белкин Р. С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. — М.: Юрид. лит., 1988.
7. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія / Одес. нац. юрид. акад. — О.: Фебікс, 2007.
8. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / За заг. ред. В. В. Медведчука. — К., 2004.
9. Земельний кодекс України // Все про бухгалтерський облік. — 2002. — № 23 (690), 11 берез. (спецвип. 79).

УДК 343.122:343.985

Ю. В. Меркулова

ПОТЕРПІЛИЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Вивчення закономірностей та механізмів розкриття і розслідування злочинів у багатьох випадках свідчить про те, що злочинець не завжди доступний для слідчих. Так, за даними МВС України, велика кількість злочинів залишається нерозкритими — більше 1 млн 300 тисяч тяжких злочинів минулих років [1, 171]. Крім того для багатьох видів злочинів латентність перевищує 50 %, серед них — гвалтування, шахрайство і таке інше.

© Ю. В. Меркулова, 2008